

סקירת ספרים

God, Jews and the media: Religion and Israel's media

Yoel Cohen, London and New York: Routledge, 2012, 258 pages

צוריאל ראשי*

כל המקומות קדושים

מה היה קורה לו היה ריבוננו של עולם פונה לרב הראשי לישראל ומבקש להעביר באמצעותו מסר לעם היושב בציון ודרכו – לכל המין האנושי? כמה רייטינג היה יכול לקבל האל? האם דבריו היו "עוברים מסך"? ומה היה קורה למאמינים ולאילו שאינם מאמינים, אילו היה הריאיון מתבטל ברגע האחרון? בשאלות אלו בוחר פרופ' יואל כהן, חוקר התקשורת והדתות, לפתוח את ספרו. כהן, שקנה לו שם בין-לאומי בחקר התקשורת והדתות בזכות שורת מחקרים כמותיים ואיכותיים, ליקט, שיפר וערך את כל המחקרים הקיימים בתחום התקשורת והיהדות ליצירה אחת. ספרו המקיף של כהן כולל ראיונות וכן איסוף וניתוח של מחקרים מן הארץ ומן העולם בתחום יהדות ותקשורת מהיבטים שונים. חשיבותו של ספר זה הולכת ומתעצמת יותר ויותר בפתח המאה ה-21, מכיוון שהדתות היום מתווכות ומדווחות לרבים שאינם דתיים או אינם מאמינים, ומכיוון שרבים מן המאמינים או מן הדתיים מודעים יותר ויותר לעולם התקשורת הסובב אותם.

לאור זאת יש חשיבות מכרעת להבנת הממשק בין עולם הדתות ובין תעשיית התקשורת בארץ ובעולם. בספרו זה בונה כהן את הנדבך המקיף ביותר עד כה

* ד"ר צוריאל ראשי (tsuriel.rashi@gmail.com) הוא ראש החוג לתקשורת במכללת ליפשיץ לחינוך בירושלים ומשמש כסגן ראש המרכז הישראלי לתקשורת ודתות באוניברסיטת בר-אילן.

בתחום זה בהתייחס לעולם היהודי. דרך עיון בספרו של כהן אפשר להבין טוב יותר את דמותה של היהדות המתווכת באמצעות מדיה ואת דמותה של המדיה המכוונת ליהודים בעולם על אודות הנעשה בישראל ולמי שאינם דתיים וחרדים על אודות הנעשה בעולמות אלו.

שירו של מאיר גולדברג "ארץ קטנה עם שפם" (המוכר בזכות הלחן של קורין אלאל) אולי מבהיר יותר ממאמרים רבים את ייחודה של ישראל מבחינה זו של תקשורת ודת:

כל המקומות קדושים / סיכויים קלושים לתפוס מקום.
 אפילו הימים קשים / יותר קשים מיום ליום.
 ארץ קטנה עם שפם / חצי סיכה בין סעודיה לים
 קליפת בנה על מפת העולם.

ישראל מהווה מוקד לתשומת לבם של מאמינים רבים ומצליחה להכיל בשטחה הקטן מקומות רבים הקדושים למיליוני מאמינים מן העולם המונותאיסטי. עובדה זו מחייבת את רשתות התקשורת השונות לעסוק גם בהיבטים הדתיים של הנעשה בארצנו הקטנטונת. הוסיפו לכך את העובדה שאין הפרדת דת ממדינה בישראל ושהפוליטיקה מעורבת בדת, והרי לכם מתכון לשורה של התנגשויות אפשריות, שימצאו את ביטוין באמצעי תקשורת ההמונים בארץ ובעולם. כל אלו הביאו את כהן לראיין במרוצת השנים כתבי חוץ המסקרים את ישראל, כתבי דתות באמצעי התקשורת בישראל, עיתונאים ורבנים – וליצור פסיפס מרתק שאותו הוא מגיש לקוראיו.

הספר אינו רק בוחן את תפיסת עולמם של אנשים המעורבים בעשייה התקשורתית והדתית, אלא הוא גם מסרטט את העקרונות ההלכתיים הנוגעים למדיה, כגון צניעות מינית בפרסומי חוצות ובשמירה על אופייה היהודי של מדינת ישראל, גבולות זכות הציבור לדעת או השארתו בחוסר ידיעה מסיבות דתיות, כפי שנוהגת העיתונות החרדית, וגבולות חילול השבת בעשייה התקשורתית. אין הדברים מצטמצמים רק באשר לעשייה העיתונאית גרדא, אלא הם גם ננקטים באשר לדמותו של הפרסום הכשר ולמפרט כללי "עשה ולא תעשה" של תעשיית פרסום זה, שבחלוף השנים "גילתה" עוד ועוד את הצרכן החרדי ותפרה לפי מידותיו את הפרסום, אגב הימנעות מפרובוקטיביות מכאן ושילוב סמלים דתיים בשיח הפרסומי מכאן. מלבד זאת כהן מתמקד גם בגבולות המותרים של העשייה הקולנועית לאור ניתוח האירוע שבו תלמידת בית הספר הדתי לקולנוע "מעלה" שילבה בסרט הגמר שלה צילומי עירום. אם תרצו, כדברי המשורר, "כל המקומות קדושים" ומחייבים תשומת לב דתית, מדפי העיתון ועד מסך הקולנוע.

התקשורת הדתית והחרדית משכונת הבוכרים ועד האינטרנט

מכיוון שמדינת ישראל היא מדינה יהודית ודמוקרטית, ואין בה הפרדת דת ומדינה, יש חשיבות רבה להבניית חדשות העוסקות בדת ובעולמות הדתי והחרדי בידי הכתבים לענייני דתות. הדבר מוצא את ביטויו בדרכים שונות ומגוונות: דרשותיו הקבועות של הרב עובדיה יוסף במוצאי שבת בשכונת הבוכרים כבר מצאו את דרכן יותר מפעם אחת לכותרות העיתונים של יום המחרת, ופוליטיקאים חרדיים ודתיים כבר ניצלו את המדיה לצורכיהם.

בין היתר הספר מצליח למפות את התקשורת החרדית והדתית: החל בסיקור העיתונות החרדית היומית המודפסת וכלה בחדשות העוברות מפה לאוזן במקווה; החל בפשקווילים הנתלים בחוצות הריכוזים החרדיים וכלה בעלוני פרשת השבוע, המחולקים מדי שבת בשבת באלפי בתי כנסת בישראל ובעולם; החל ברבנים המשיבים לשואלים במסרונים, ותשובותיהם מתפרסמות ברבים, וכלה ברבנים וירטואליים, שקהילותיהם רוחשות וגועשות בעולם המקוון ופונות לשאלה ולעצה מן הרב.

גם מקומם של הרבנים במדיה לא נפקד, והספר עוסק באופן הופעתם באמצעי התקשורת השונים: החל ברב הראשי לישראל בעבר, הרב ישראל מאיר לאו, שידע להכיר בכוחה של התקשורת בתוקף תפקידו לנצל אותה בחוכמה, עובר בחסידי חב"ד, שבמצוות רבם למדו לנצל את המדיה כדי להפיץ את תורתו, כמו גם לנהל קמפיין הקורא להתכונן לביאת המשיח, וכלה במאבק בין הזרמים השונים על לבם של המתפללים בתקופת החגים וקריאה אליהם לבוא לתפילות בבתי כנסת אורתודוקסיים, קונסרבטיביים ורפורמיים. מלבד העניין הטכני כהן עוסק אף בשאלה מהותית בהרבה: הדיווח על מעשים לא מוסריים של רבנים ואופי הסיקור הראוי בעניינים מעין אלו.

הספר מצליח ללקט, בעבודה יסודית ומדוקדקת, את מגוון המחקרים שנעשו בשנים האחרונות, ובתוך כך גם לעסוק בהיבטים נוספים של הזהות הדתית של החברה בישראל ושל יהודי העולם. עיסוק זה מתבטא בניתוח יחסי דתיים-חילונים על המסך, בסטראוטיפים הדרדיים ובהטיות תקשורתיות בנושאי דת ומדינה. כמו כן מחקריו של כהן אינם מצטמצמים רק לארץ הקטנה עם השפם, אלא הם מתרחבים גם לקהילות יהודיות בעולם, אגב עיסוק במדיה היהודית הקהילתית והבין-קהילתית, בניתוח דפוסי צריכת המדיה של יהודי העולם ובהבנת יחסי מדינת ישראל ויהודי העולם, כפי שהדבר בא לידי ביטוי בצריכת התקשורת אצל היהודים באשר הם.

פרק חשוב, שראוי היה להרחיבו עוד, עסק במיקומה של היהדות באינטרנט. מלבד החלק החשוב, המסקר את מלחמת החרדים באינטרנט ואת הדילמות הדתיות העולות משימוש מבוקר באינטרנט, כהן עוסק גם בחלקם של אתרים דתיים וחינוכיים באינטרנט. בימים שהבלוגוספירה פורחת, ובכללה גם הבלוגרים היהודיים שאינם מושכים את ידם מן העשייה, ובימים שגופי תקשורת רבים עוברים לשדר באינטרנט – ראוי היה להעניק מבט מקיף יותר בתמונת המצב הנוכחית בתחום זה ולפתח עוד, במסגרת המבט קדימה, את העתיד לקרות. לאור העיסוק המקיף והממצה בחשיפתם הנוכחית של חרדים ודתיים למדיה, חסרה בפרק זה ההרחבה על אודות תרומת האינטרנט לחברה החרדית, הנכנסת במידה הולכת ומתגברת לעולם זה, ועל אודות השפעותיו העתידיות עליה, וכן על אודות גבולות השיח האפשריים מצדם של חילונים הנחשפים במידה הולכת ומתגברת, בעזרת אתרי האינטרנט החרדי, לנעשה בעולם קרוב-רחוק זה.

הביבליוגרפיה העשירה של מחקרים שונים ומגוונים בתחום התקשורת והדתות בכלל ובתחום היהדות והתקשורת בפרט מהווה מצע עדכני וחשוב לכל חוקר שירצה להתעמק בעתיד בכל אחת ואחת מן הסוגיות שהמחבר התייחס אליהן בספרו. אולם ספר זה אינו אמור להיות נחלתם של חוקרי תקשורת ודתות בלבד, אלא אף נחלתו של כל מי ששואף להבין טוב יותר את המקום שבו אנו חיים. כמה חבל שאין מקבילות מקיפות ועדכניות בדתות שונות, שיהוו מצע מחקרי נוח לחוקרי תקשורת ודתות באשר הם.